In den Wäldern sind Dinge, über die nachzudenken, man jahrelang im Moos liegen könnte. (Franz Kafka)

Laat je in deze rubriek verwonderen door grappige, indrukwekkende en leerrijke boswaarheden uit het verleden. Eigen bijdragen en ideeën zijn steeds welkom op het redactieadres!

Buitengewone es

Hans Baeté

De kruin van een gezonde es. Hoe lang kunnen we hier nog van genieten?

Eind maart 2016 bericht de BBC over de verdwijning van Gewone es (*Fraxinus excelsior*) uit Europa door toedoen van de schimmel *Hymenoscyphus fraxineus* (*Chalara* in Bosrevue 39) in combinatie met de bast-etende larven van de Essenprachtkever (*Agrilus planipennis*). In datzelfde voorjaar is Gewone es het onderwerp van aflevering 281 van de *Biological Flora of the British Isles* in *Journal of Ecology*. Tijd om deze telg van de Olijffamilie vanonder het mos te halen. Van Gewone es bestaan zowel geheel vrouwelijke, geheel mannelijke als 'gemengde' individuen. Er wordt aangenomen dat ze zonder menselijk ingrijpen vandaag een hoofdrol zouden spelen in de Vlaamse bossen op rijkere valleibodems. Dergelijke gronden waren echter al vroeg een even gegeerd doelwit voor landbouw. Anderzijds werden er behoorlijk wat essen aangeplant. Ten dele voor hun stevige, veerkrachtige en buigzame hout, geschikt voor handvatten van allerlei gereedschap en paraplu's. Het voedzame loof diende als veevoer en de gepekelde jonge vruchtjes serveerde men als kappertjes. Minder bekend is het gebruik van essenblaadjes tegen oedeem, reuma en koorts. Keith Richards verkiest gitaren van essenhout omdat deze relatief licht en daardoor goed hanteerbaar zijn.

Wereldboom

Verteller en eco-activist Andreas Kornevall plaatst de es in het hart van de Noord-Europese cultuur wanneer hij dieper ingaat op een laat-middeleeuwse compilatie van poëzie en proza uit het voorchristelijke IJsland: de Edda. Na een eeuwenlange bescherming tegen vernieling komt deze *Codex Regius* in handen van de koning van Denemarken om vanaf 1971 opnieuw in IJsland te belanden. In het eerste gedicht van de poëtische Edda, de *Völuspà* – dat Tolkien tot de dwergennamen in *The Hobbit* inspireert – richt een vrouwelijke sjamaan, een vǫlva, zicht tot de nieuwsgierige oppergod Odin. Ze vertelt over een es [ask in het Oudnoors] genaamd Yggdrasill in verband met het ontstaan van de wereld. Volgens de legende offert Odin, doorboord met een speer, zichzelf aan Yggdrasill.

Deze verbondenheid tussen oppergod en wereldboom is volgens Kornevall terug te vinden in het Oudengelse *treow*, dat zowel boom (*tree*) als waarheid (*truth*) betekent. Volgens het Noorse scheppingsverhaal delen man en vrouw dezelfde wortel. De eerste man Ask en de eerste vrouw Embla ontspruiten aan Yggdrasill, waarna de vruchten van de wereldboom door ooievaars naar alle toekomstige moeders worden gebracht. Omtrent dit thema circuleren verschillende versies en vertalingen. Volgens sommigen zouden ask en embla respectievelijk naar es en olm verwijzen, wat een leuke analogie oplevert met het Olmen/Iepen-Essen-verbond (*Ulmo-Fraxinetum*) in de vegetatiekunde. Feit is dat deze wereldboom-folklore nog altijd voortleeft in Scandinavië, waar 'zorgbomen' rond het ouderlijke huis worden aangeplant om familiebanden te versterken. Men gelooft dat de in Yggdrasill gewortelde bomen een ziel hebben die de levens volgt van degenen die in de buurt ervan zijn opgegroeid, terwijl ze tevens de onderlinge afhankelijkheid van de wereld rondom ons uitdrukken.

Vrij opgroeiende essen

De Gewone es is een monopodiale boom, van het Oudgrieks μόνος voor enige/enkele en πούς voor voet. Dat wil zeggen dat de groei van de stam wordt voortgezet door de oorspronkelijke hoofdas en niet wordt overgenomen door zij-assen, zoals bijvoorbeeld bij Zomereik het geval is. Een bosbouwkundig gevolg daarvan is dat er geen 'corset' van competitieve bomen nodig is om rechtop te groeien. Niettemin is er op een zekere afstand een 'muur' van bomen nodig om zij-groei te vermijden en een goede houtkwaliteit te verzekeren. Meer hierover is te vinden in het schitterende boek *Le frêne en liberté* van Henry Duflot. Daarnaast blijken opgroeiende of vrijgestelde essen volgens bosecoloog Bart Muys resistenter te zijn tegen de eerder genoemde schimmelziekte. In 2006 wordt de betrokken zakjeszwam (ascomyceet)

Vanonder het mos

Een door de Essenziekte aangetaste volwassen Es in Meerdaalwoud. © Bart Muys

voor het eerst beschreven als *Chalara fraxinea*. In 2010 blijkt dat deze naam enkel naar het aseksuele, bast-etende stadium van de schimmel verwijst, terwijl de sporen worden geproduceerd en verspreid door het seksuele stadium dat vandaag *Hymenoscyphus fraxineus* wordt genoemd. In 2013 worden in het domein van Plantentuin Meise honderd jonge boompjes gelabeld, met als doel de essenziekte op te volgen en de verdere gevolgen ervan te voorspellen. Na twee jaar van waarnemingen is meer dan de helft van de boompjes dood en blijken de overblijvende exemplaren dikwijls ernstig te zijn aangetast. Botanist Quentin Groom gaat ervan uit dat minstens een derde van de resterende individuen in 2016 zal sterven. Tot dusver blijft ongeveer 7% van de jonge boompjes gevrijwaard van de noodlottige gevolgen van *Hymenoscyphus fraxineus*, al kan op het moment van dit schrijven nog niet worden voorspeld of er over enkele jaren nog essen zullen overblijven. Maar hoe zit het nu met die kever?

Essenprachtkeverperikelen

In augustus 2009 en mei 2016 waarschuwt het vakblad Boomzorg voor een dreigende migratie van de Essenprachtkever (*Agrilus planipennis*) vanuit Oost-Azië, Rusland of Amerika. In Noord-Amerika blijken alle 16 inheemse essensoorten geschikte waardplanten te zijn en er is op dat moment reeds sprake van 30 miljoen afgestorven bomen. De 8 tot 14 mm lange, metaalgroen gekleurde kever is inheems in het noordoosten van China, Taiwain, Mongolië en oostelijk Rusland. Hij tast ginder, in tegenstelling tot in de VS, vooral bomen in slechte conditie aan en wordt er bovendien in toom gehouden door een combinatie van Aziatische sluipwespen, resistentie van Aziatische essensoorten en een lage dichtheid van essen. Van mei tot juli leggen de kevers hun eitjes in bastspleten, waarna de roomwitte, tot 3 cm lange larven gangen maken in het cambiumweefsel. Hierdoor wordt de essen hun sapstroom afgesneden. Ze worden dus als het ware geringd en gaan daaraan ten onder. De larven overwinteren in de stam en verpoppen van april tot mei. Onder de schors veroorzaken ze sterk meanderende gangen die minder symmetrisch zijn dan deze van de Essenbastkever (*Leperisinus varius*). De jonge essenprachtkevers verlaten de boom door het knagen van 3 tot 4 mm breed uitvlieggaatjes met een karakteristieke D-vorm. De larvengangen van de Essenprachtkever worden worden een of twee jaar na aantasting zichtbaar doordat stukken bast van de beschadigde bomen vallen. Daarnaast vormen zich 5 tot 10 cm lange verticale scheuren doordat de boom callusweefsel vormt als reactie op de beschadiging. De eerste kevers worden in 2002 in de Amerikaanse staat Michigan gesignaleerd en vanaf 2007 duiken ze ook op in de buurt van Moskou. Waarschijnlijk worden ze verspreid door houttransporten. Ze hebben zich ongestoord kunnen vestigen doordat de schade aan de essen pas na jaren zichtbaar wordt. Tot dusver zou in Europa echter nog geen sprake zijn van aantastingen door deze dodelijke houtboorder, waarvoor de aanwezigheid van veel spechten een goede indicator blijkt te zijn. Niettemin wordt de Essenprachtkever in 2009 door de *European Plant Protection Organisation* op een quarantainelijst gezet als een soort die veel schade kan berokkenen. Geen overbodige luxe want in 2013 blijkt dat de kever zich op vier jaar tijd meer dan 200 km in de richting van Europa heeft verspreid, wat waarschijnlijk het gevolg is van 'meeliften' op snelwegen waarlangs vooral de gevoelige Noord-Amerikaanse soort *Fraxinus pennsylvanica* werd aangeplant...

En nu?

Voor een noodzakelijke vroege detectie en bestrijding van de Essenprachtkever blijken geringde vrijstaande essen als lokbomen voor eitjesleggende kevervrouwtjes het meest effectief te zijn. Indien Ydddrassil geen handje komt toesteken, zullen we het blijkbaar met drastische maatregelen moeten doen om onze essen te sparen van een op het eerste zicht noodlottige samengaan van een kever en een zakjeszwam. Meer over Buitengewone es is terug te vinden in de bronnen van deze bijdrage op de webstek van BOS+, inclusief hyperlinks naar volledige en originele teksten op het internet.

Meer info
hans.baete@gmail.com

Referenties
www.bosplus.be > Kenniscentrum > Publicaties > Bosrevue

